

В. Л. ЗГУРСЬКА. ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ, ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

Права і свободи людини розкривають основні принципи взаємовідносин держави і особи, фіксують стандарти поведінки, які вважаються обов'язковими, корисними, доцільними для нормальної життєдіяльності суспільства і держави. Їх реалізація залежить не лише від здатності держави їх забезпечити, а й від готовності громадян домагатися їх виконання, їх активності у здійсненні цих прав і свобод у своєму щоденному житті. Наукове осмислення проблем реалізації прав і свобод людини стало предметом досліджень таких зарубіжних і вітчизняних науковців, як І.О. Кресіна, О.В. Скрипнюк, А.А. Коваленко, С.В. Перегуда, И. Б. Левин, Л. С. Мамут, О.М. Медушевський, Т. Парсонс, К. Поппер, П.М. Рабінович, В.А. Ребало, В.В. Цветков, Г.П. Щедрова та ін.¹ Проте низка політологічних аспектів цієї проблеми ще не дістала досить повного осмислення.

На сучасному етапі розвитку Української держави ми змушені констатувати, що жодна із сторін – ні держава, ні громадянин – не готові до ефективного забезпечення або захисту прав і свобод людини. В Україні є серйозні проблеми із забезпеченням прав і свобод людини і громадянина. Особливо це стосується дотримання політичних прав людини, які включають свободу друку, слова, думки, поглядів та переконань; право вносити до державних та громадських організацій пропозиції та запити; право на погашення збитків, спричинених незаконними діями посадових осіб, право на оскарження дій посадових осіб, установ, організацій. Повною мірою реалізації права обговорювати та приймати закони і рішення загальнодержавного та місцевого значення перешкоджає застаріле законодавство про референдуми, яке фактично блокує використання методів прямої демократії. Певні обмеження на свободу мітингів, зборів і демонстрацій накладає прийнятий у першому читанні законопроект «Про порядок організації і проведення мирних заходів». Накладає обмеження у реалізації права вільно обирати та бути обраним до представницьких органів влади, здійснювати контроль за діями влади запроваджена на національному і місцевому рівні пропорційна система виборів із закритими списками. Що стосується права на об'єднання у громадські організації та участі у громадських справах, то, незважаючи на те, що Закон «Про об'єднання співвласників багатоквартирних будинків» був прийнятий ще у 2001 р., громадяни неохоче створюють такі органи самоорганізації, кількість яких у масштабах України практично рівна нулю.

Перешкоджає ефективній реалізації прав, пов'язаних із правосуддям (права на справедливий, відкритий і незалежний суд, на захист порушених прав, презумпція невинуватості у кримінальному праві), корумпована судова система.

Найгірша ситуація склалася із дотриманням соціальних прав, зокрема права на працю та справедливу винагороду, на охорону здоров'я, на соціальне забезпечення, на соціальну та медичну допомогу. Реальні доходи населення неухильно зменшуються. Ситуація погіршується диспропорціями в регіональному розрізі, а також високим рівнем безробіття та прихованого безробіття (часткової зайнятості, роботи неповний робочий день або ж тиждень) і відповідно про незабезпечення повною мірою права людини на працю.

© ЗГУРСЬКА Валентина Леонідівна – кандидат політичних наук, в.о. доцента кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури

Загалом дотримання прав і свобод людини і громадянина слід оцінювати у двох аспектах: зовнішньому і внутрішньому. Зовнішній аспект передбачає, що у сучасному світі дотримання державою прав і свобод своїх громадян, поряд з економічним потенціалом, є її візитною карткою на міжнародній арені. Цей показник враховується у різноманітних міжнародних рейтингових оцінках, що дає змогу порівняти загальний стан розвитку держави з іншими країнами, оцінити її конкурентоспроможність на світовому ринку, інвестиційну привабливість та рівень життя її громадян. Більше того, дотримання прав і свобод є важливим критерієм оцінки готовності України до членства в Європейському Союзі та інших європейських та міжнародних організаціях.

Наразі ситуація у цьому напрямку залишає бажати кращого. Міжнародні експерти з ООН, ОБСЄ, Ради Європи, Європейського суду з прав людини, Міжнародної Амністії та інших міжнародних та неурядових організацій змушені констатувати, що, хоча Україна в цілому забезпечує права і свободи людини, однак у низці сфер існують досить серйозні проблеми. Серед порушень у царині прав людини, що викликали найбільше занепокоєння у міжнародній спільноті, залишаються проблеми, пов'язані з діяльністю правоохоронних органів та системою виконання покарань, корупційність судової системи, випадки політичної, релігійної, етнічної ксенофобії, порушення прав представників національних меншин, торгівля людьми тощо.

Крім того, громадяни України найбільш ефективним способом захисту своїх прав вважають насамперед звернення до організацій за межами України, зокрема до ЄСПЛ та міжнародних організацій. Поки що друге місце за тенденцією до поступового зниження результативності посідає звернення до органів правосуддя. Цілоком закономірним розвитком цієї тенденції є те, що Україна перетворюється на одного з основних донорів звернень до Європейського суду з прав людини.

Однак навіть задоволення позову Європейським судом не обов'язково означає перемогу позивача, оскільки, за словами комісара Ради Європи з прав людини Т. Гаммарберга, Україна, поряд із Албанією, Боснією і Герцеговиною, Молдовою, Росією і Сербією, потрапила до «чорного списку» європейських держав, які зневажають рішення судів, у тому числі міжнародних.

Нині (на 1 січня 2011 р.) на розгляді Європейського суду з прав людини перебувають 10450 справ від України, що становить 7,5 % всього завантаження суду (139650 справ). Для порівняння: Росія – 40300, або 28,9 %, Туреччина – 15200, або 10,9 %, Румунія – 11950, або 8,6 %. Відтак Україна посідає четверте місце за кількістю заяв, що їх має розглянути Європейський суд. Більшість звернень до євросуддів пов'язані із системними проблемами українського судочинства. Перша проблема – невиконання судових рішень. Велика кількість людей не можуть отримати заборговану зарплату чи інші законні виплати. На невиконання вердиктів ЄСПЛ скаржаться службовці-пенсіонери, шахтарі, вчителі. Друга проблема – тривалість провадження. Ст. 6 Конвенції з прав людини передбачає, що судову справу мають розглянути «в розумні терміни». А в Україні це розтягується на роки. Наприклад, заяви, які Україна прогнала в ЄСПЛ: 6, 10 років провадження. Цивільні справи розглядають іще довше, ніж кримінальні. У Верховному Суді України як касаційній інстанції щорічно зростає кількість справ на 10 тисяч. Найчастіше громадяни України звертаються до ЄСПЛ через тортури, через порушене право на справедливий суд та захист права власності.

Нині спливає термін, в який Європейський суд з прав людини своєю постановою зобов'язав Україну розв'язати проблему невиконання рішень національних судів. На цю постанову ЄСПЛ Україна відреагувала розпорядженням Кабінету Міністрів, де було виписано поквартальний план заходів задля усунення недоліків з виконання рішень національних судів. Але практично цим документом все і обмежалося, поступу в розв'язанні цієї пролеми поки що нема. Необхідні реформи виконавчої служби, конче потрібні нормативні акти, які б врегулювали процедуру виконання рішень національних судів. Потрібно також вирішити проблему фінансового забезпечення прискорення виконання постанови ЄСПЛ.

На початку січня 2010 р. Комітет Верховної ради України з юридичних питань та прав людини ухвалив рішення про призначення народного депутата С.В. Ківалова доповідачем ПАРС з питань реформування судочинства, він займеться проблемами вдосконалення механізму виконання рішень суду в органах Ради Європи та державах-членах Ради з метою забезпечити розвантаження ЄСПЛ від зайвого багажу справ.

Що стосується внутрішнього аспекту захисту прав і свобод людини, то тут слід виділити два основних чинники: економічний та політичний. Економічний чинник включає стан розвитку економіки країни і відповідно спроможність задовольнити соціальні й економічні права людини і громадянина. На переконання більшості громадян України, нині саме політичний чинник визначає рівень захисту прав і свобод людини в державі. Про збереження патерналістської моделі поведінки, характерної для пострадянських держав, свідчать досить високі очікування допомоги у захисті своїх прав від представників виконавчої влади, а не судових, правоохоронних і наглядових органів. При цьому недооцінюється роль так званих «громадських інструментів» – профспілок, неурядових правозахисних організацій та політичних партій.

Україна у ст. 1 Конституції проголошує себе соціальною державою, декларуючи наступні соціальні права: право на працю, право на відпочинок, право на охорону здоров'я, матеріальне забезпечення старості, право на житло, освіту та інші соціальні права. До формування незалежної України соціальна політика мала колективістський характер, такою вона залишилася і дотепер. Цілі категорії громадян вимагають від держави задоволення кластерів соціальних прав безвідносно до конкретного внеску кожної особи. Панування ідеї соціальної рівності та соціальної справедливості під назвою соціальних стандартів унеможливило запровадження нової демократичної стратегії соціальної політики, яка була б звернена на кожного громадянина особисто та пропорційно враховувала його внесок у соціальну сферу. При формуванні соціальної політики на демократичних засадах потрібно спиратися на такі цінності, як свобода, соціальна справедливість та рівність можливостей, але не справедливість у зрівнюванні отримуваних благ.

При цьому самі громадяни практично не беруть участі у цьому процесі. Фактично складається ситуація, що вони можуть впливати на соціальну політику держави та задоволення власних соціальних інтересів виключно через інститут виборів. Тоді як за визначенням соціальні інтереси спрямовують діяльність соціальної групи на задоволення потреб щодо власного соціального статусу. Концентрованим виявом соціального інтересу є створення громадянського суспільства, яке в Україні не демонструє соціальної активності. Натомість спостерігається соціально пасивна позиція, яка зводиться до очікування від держави

домінуючої управлінської ролі.

Що ж стосується етнокультурних інтересів, то держава у межах етнонаціональної політики на основі базових законодавчих актів гарантує їх забезпечення, але не створює умов для реалізації. Зокрема, ст.10 Конституції гарантує вільний розвиток, використання мов національних меншин України, ст.11 зобов'язує державу сприяти розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Вагомий внесок у забезпечення етнокультурних прав зробив Закон України «Про національні меншини в Україні», відповідно до якого держава гарантує громадянам республіки незалежно від їх національного походження рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення. При забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин, держава виходить з того, що вони є невід'ємною частиною загальноновизнаних прав людини. Однак термін «гарантує» не означає сприяння державою захисту етнокультурних інтересів етноспільнот, що населяють Україну. Україна в 1990-х роках отримала позитивні оцінки законодавчої бази етнонаціональної політики щодо забезпечення етнокультурних прав від міжнародних експертів. Однак ця база безнадійно застаріла, потребує модернізації, уточнення та розвитку.

Вирішення етнонаціональних питань щоразу відсувається на задній план поряд з вирішенням проблем політичного, соціально-економічного гатунку. Крім того, законодавці побоюються, що вживання будь-яких кроків із впровадження правил гри в етнонаціональній сфері неминуче призведе до порушення міжетнічної злагоди в країні. Етнополітичні побоювання призводять до того, що законодавча база етнонаціональної політики не функціонує. Від часу прийняття Конституції України вона напрацьовувалася виключно за рахунок імплементації міжнародно-правових актів. Прикладом відсутності передбачених у законодавстві каналів для захисту та реалізації етнокультурних інтересів є неможливість застосування права на національно-культурне самовизначення у вигляді національно-культурної автономії, передбачене ст. 6 Закону України «Про національні меншини в Україні». Держава не може гарантувати права на національно-культурну автономію, позаяк профільного закону про національно-культурну автономію не прийнято.

Отже, задоволення прав і свобод людини – це не лише обов'язок держави, а й право громадянина, яке повинно реалізовуватися індивідуально. Однак результати різноманітних соціологічних опитувань свідчать про небажання громадян відстоювати свої права: майже дві третини громадян, чий права порушувалися, не вдавалися до жодних заходів для захисту своїх прав.

Громадяни не відчують себе господарями у своїй державі. В Україні не спостерігається динамічний розвиток громадянського суспільства попри те, що країна стала на шлях демократичних перетворень. Соціальна сфера повністю залежна від політичної. Відбувається перманентна політизація всіх аспектів суспільного життя. Більшість громадян – від підприємців до робітників – очікує від держави вирішення їх соціальних та економічних проблем. Втім соціальна сутність держави полягає не лише у здатності забезпечувати задоволення соціальних потреб усього суспільства і окремих груп індивідів, а й створювати умови для пошуку механізмів задоволення цих інтересів самими громадянами.

В результаті за останні роки Україні вдалося домогтися прогресу в дотри-

манні природних, політичних (зокрема, свободи слова) і культурних прав і свобод людини. Однак з року в рік погіршується ситуація з гарантуванням соціально-економічних прав і свобод громадянина. У свою чергу, недотримання прав і свобод громадянина негативно впливає на міжнародний імідж держави, робить її менш привабливою для міждержавного співробітництва та інвестицій, віддаляє перспективу членства у таких організаціях, як Євросоюз.

Завищені очікування громадян від влади свідчить про не демократичний, а патримоніальний тип української державності. Громадяни не відчули себе господарями у власному домі. Слабке громадянське суспільство продовжує залишати державі більшість невластивих їй функцій.

1. *Кресіна І.О., Скрипнюк О.В., Коваленко А.А., Перегуда С.В.* Держава і громадянське суспільство: проблеми взаємодії. – К.: Логос, 2007. – 316 с.; *Левин І. Б.* Гражданское общество на Западе и в России // Полис. – 1996. – № 5. – С. 107-119; *Мамут Л.С.* Народ в правовом государстве. – М., 1999. – 160 с.; *Медушевський А.Н.* Демократия и авторитаризм: Российский конституционализм в сравнительной перспективе. – М., 1997. – 650 с.; *Парсонс Т.* О структуре социального действия. – М.: Академический проект, 2000. – 880 с.; *Поннер К.* Открытое общество и его враги. – М.: Феникс, 2002. – В 2 т. – Т.1. – 448 с.; Т.2. – 528 с.; *Скрипнюк О.В.* Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика). Монографія. – К.: Логос, 2006. – 368 с.; *Рабінович П.М.* Права людини: Концептуальні засади // Права людини і громадянина: Проблеми реалізації в Україні. – К.: Ін Юре, 1998. – С.9-19; *Рабінович П.М.* Рішення Європейського суду з прав людини: Концептуально-методологічні засади обґрунтування // Практика європейського суду з прав людини. – 1997. – №1. – С. 14-25; *Ребкало В., Валецький А.* Реформування політичної системи України // Вибори – шлях до демократичного суспільства / За заг. ред. В.М. Князева. – К., 2002. – С.53-58; *Цветков В.В.* Демократія і державне управління. теорія, методологія, практика. – К., 2007. – 336 с.; *Щедрова Г.П.* Громадянське суспільство і демократична правова держава: Проблеми взаємодії. – К., 1994. – 52 с.